

PAPER DETAILS

TITLE: Bilimin Koruyuculari Olarak Delhi-Türk Sultanlari 1206-1414

AUTHORS: Haluk KORTEK

PAGES: 160-175

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/982469>

BİLİMİN KORUYUCULARI OLARAK DELHİ-TÜRK SULTANLARI (1206-1414)¹

Yrd. Doç. Dr. S. Haluk KORTE²

ÖZET

Türklerin tarihleri boyunca büyük devletler kurdukları ülkelerden biri de Hindistan'dır. İslâmiyet öncesi devirde Kuşanlar, Akhunlar yanında İslâmî dönemde Gazneliler, Delhi Türk Sultanları, Mâlve Halaçları, Kutubşâhîler, Adilşâhlar ve Babürlüler bu coğrafyada hüküm süren başlıca Türk devletleridir. Emevîler zamanında Sind'in fethiyle başlayan Hindistan'daki İslam fetihleri, Abbasiler devrinde önemli bir aşama kaydetmemişti. Müslüman Türkler'in Hindistan içlerine bütün ağırlıklarıyla girmeleri ise Sultan Gazneli Mahmud'un on yedi seferiyle oldu. Bu seferler, Hindistan'da İslâmiyet'in yayılmasına zemin hazırlamış ve bölgede yüzyıllarca sürecektürk hâkimiyetinin temellerini atmıştır. Gazneliler'in Pencap'ta kurdukları Müslüman hâkimiyeti, bölgenin çok geçmeden İslâm-Fars ve Türk kültürü ile tanışmasını sağladı. Gazneliler'in bölgedeki mirasçıları olan Gurlular'ın XII. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren kuzey Hindistan'ı fethetmeleri, gerçek anlamda Müslüman-Hind toplumunun ortaya çıkmasını sağladı. Bu hanedandan Gıyâseddin Muhammed ve Şihâbeddin (Muizzeddin) Muhammed kardeşler başta bilim adamları olmak üzere şair, edebiyatçı, şeyh ve sûfîleri saraylarına davet ve himaye etmişler, ihsanlarda bulunup onlar için medrese, hankah, ribât ve hastaneler yaptırmışlardır. Gazneli ve Gurlu fetih siyasetini genişleterek devam ettiren Delhi Sultanlığı'nın Hindistan tarihinde özel bir yeri bulunmaktadır. Çünkü onlar, bütün Hindistan'ı ilk kez Müslüman idaresi altında topladılar ve Hindistan'ı Moğol istilâsından korudular. Bununla birlikte Delhi Sultanları, dünya tarihindeki şöhretlerini yalnız zafer ve fetihlere değil bilim, kültür ve eğitime verdikleri desteğe de borçludurlar. Çalışmamızda Delhi Türk Sultanlarının bilginleri himaye etmeleri ve bu yolla bilimin gelişmesine hizmetlerini inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Delhi Sultanlığı, Ortaçağlarda Hindistan, Bilimin Himayesi, Hindistan Tarihi.

¹ Bu makale 21-23 Ekim 2017 tarihleri arasında Antalya'da düzenlenen ASEAD 2. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.

² Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, saimhkortel@gmail.com

AS PATRONS OF LEARNING DELHI-TURKISH SULTANS

ABSTRACT

India is one of the countries in which Turks have established great states throughout their history. Besides The Kushans and Hephthalites (Aq-huns) in pre-Islamic era, Ghaznavids in Islamic period, Delhi Turkish Sultans, Malwa Khaljis, Qutbshahis, Adilshahis and Baburids (Mughal Empire) are the Turkic states that are ruling in this geography. The Islamic conquests in India, which started with the conquest of Sind in the time of the Umayyads, did not make any significant progress during the Abbasids era. The Muslim Turks' entry into India with their full weight was on the seventeen expeditions of Sultan Gazneli Mahmud. These expeditions have laid the groundwork for the spread of Islam in India and have laid the foundations of the Turkish sovereignty, which will last for centuries in the region. The Muslim domination of the Ghaznavids in Punjab enabled the region to meet Islamic-Persian and Turkish culture before long. Ghorids, the inheritors of the Ghaznavids, from the second half of the century, the conquest of northern India led to the emergence of Muslim-Indian society in a true sense. In this dynasty, the brothers Giyāsuddīn Muhammad and Shihābuddīn (Muizzuddīn) Muhammad invited poets, writers, sheikhs, and sufis, especially scholars, to their palaces and found them in benevolence and built madrasa, hankah, rebates and hospitals for them. The Delhi Sultanate has a special place in the history of India, continuing to expand the Ghazni and Ghorid conquest politics. Because they gathered all of India under Muslim ruling for the first time and guarded India from Mongol invasion. Delhi Turkish Sultans, however, owe their fame to world history not only to victory and conquest but also to the support given by science, culture and education. In this article we will examine the services of the Delhi Turkish Sultans to protect scholars and to develop science in this way.

Keywords: Delhi Sultanate, Medieval India, Patronage of Learning, History of India.

GİRİŞ

Hindistan'da ilk İslam fetihleri miladi 8. Yüzyıl başlarında Emeviler'in Sind'i ele geçirmesiyle başlamıştı. 10 ve 11. Yüzyıllarda Türk hanedanı Gazneliler'in seferleri ile de İslamiyet'in Hindistan'ın içlerine nüfuz etmeye başladığı görülmektedir. Bir yüzyıl sonra Gazneliler'in kuzey Hindistan'daki fetihlerini genişleterek devam ettiren Gurlular devrinde ise kuzey Hindistan'daki birçok önemli kale ve şehir fethedilmişti. Yarımada Hindistan'ının tamamının fethi ise Gur sultanlarının Türk memluku Aybeg'in kurduğu Müslüman Türk devleti olan Delhi Sultanlığı'nın yükseliş döneminde olmuştur. Delhi Sultanlığı'nın 15. Yüzyılda zayıflamasının ardından Hindistan'da birçok mahalli İslam hanedanları kurulmuş, 16. Yüzyılda Delhi sultanlığına son veren Türk hanedanı Babürlüler tüm Hindistan'ı yeniden tek elden idare edilen muazzam bir imparatorluk haline getirmişlerdir. Bu durum Hindistan'ın İngiliz sömürgesi olmasına değin yani 19. Yüzyıla kadar devam etmiştir³.

³ Bk. Azmi Özcan, "Hindistan (Tarih)", *DİA. (Diyaret Vakfı İslam Ansiklopedisi)*, XVIII, 75-81.

Bu uzun süre zarfında Hindistan'ın Müslümanlar tarafından fethi ve idaresi yalnızca siyasi ve sosyal alanlarda değil bilim, kültür ve eğitim-öğrenim alanlarında da önemli değişimlere yol açmıştı. Bu değişimin en belirgin ve hızlı yaşandığı dönem ise hiç kuşkusuz bütün Hindistan coğrafyasının fethinin gerçekleştirildiği Delhi Sultanlığında Türk hanedanlarının iktidarda bulundukları 1206-1414 yılları arasındaki dönem olmuştur. Hindistan'da fetihler sonrasında kurulan Müslüman idaresinin kalıcı olmasını sağlayan önemli faktörlerin başında, iki yüzyılı aşkın bu zaman zarfında Delhi Türk Sultanları'nın bilimi, edebiyatı eğitim-öğretimi himaye etmeleri gelmektedir. Bildirimizde Delhi Türk Sultanlarının bu yönlerini açıklamaya çalışacağız.

1. KURULUŞ DEVRİ

Delhi Sultanlığı'nın kurucusu Sultan Kutbeddîn Aybeg (1206-1210), bilimin, edebiyatın gerçek bir hamisi olup ulemaya büyük saygı duyardı⁴. Sultanın bilim ve eğitime olan alakası, başşehir Lahor'un eğitimli ve seçkin kişiler için bir merkez haline gelmesini sağlamıştı. Dönemin görgü şahidi Hasan Nizâmî'nin ifadesine göre⁵, Lahor'da her yüz kişiden doksani âlimlerden meydana gelmekteydi. Sultan Aybeg, ülke meselelerinden arta kalan zamanını tahsilli kişileri sarayında toplamakla geçirirdi. Hattâ şair ve ediplere gösterdiği cömertlik "lek-bahş (yüzbin bağışlayan)" adıyla ünlenmesine sebep olmuştu⁶. Devrin önde gelen âlim ve edibi olan Hasan Nizâmî Nîşâburî, Kutbeddîn Aybeg devrinde Türkistan'dan Delhi'ye gelmiş ve 1191-1217 Hindistan olaylarını içeren *Tâcü'l-meâsir* adlı tarihini Aybeg'e ithaf etmiştir. Aynı devirde yetişen ve Aybeg'in himayesini gören Fahr-i Müdebbir (Muhammed b. Mansûr b. Saîd Mübârekşâh) ise eserlerinden *Bahrü'l-ensâb*'ı Aybeg'e sunmuştu. Onu hil'at, çeşitli hediyeler ve maaşla ödüllendiren Sultan Aybeg, kitabın bir nüshasının özel kütüphanesine konmasını istemişti⁷. Sultan Aybeg devrinin bir başka âlimi İmâm Râdiyüddîn Sâgânî (öl. 1252) idi⁸. Onun babası Hindistan'a Sâgâniyân (Çâgâniyân)'dan gelmişti. Kutbeddîn Aybeg, yeteneklerini takdir ederek ona Lahor kadılığı görevini teklif etmiş ama İmâm Râdiyüddîn sultanın teklifini geri çevirip ilimle uğraşmak üzere Bağdat'a gitmişti⁹. Kadı Hamîdeddîn İftihâr Ali b. Ömer el-Mahmûdî ve Mevlânâ Bahâeddîn Uşî (Uçî) de Sultan Aybeg'in sarayını süsleyen âlimlerden idi¹⁰. Yeni fetihlerin ardından kuzey Hindistan'da İslam mabetleri de bir bir yükselmekteydi: Aybeg'in Delhi'de yaptırdığı Kuvvetü'l-İslâm camii (1191)¹¹ ve Ecmir'deki Büyük Cami (Adhay-Dhin ka

⁴ Muhammad Aziz Ahmad, *Political History and Institutions of the Early Turkish Empire of Delhi (1206-1290 A.D.)*, Lahore 1949, s. 124, 148.

⁵ *Tâcü'l-meâsir*'den naklen Khaliq Ahmad Nizami, *Some Aspects of Religion and Politics In India during the Thirteenth Century*, Aligarh 1961, s. 265.

⁶ Fahr-i Müdebbir, *Şecere-i Ensâb (Târih-i Fahreddîn Mübârekşâh)*, (ed. E. Denison Ross), London 1927, s. 51. Ahmad, *age.*, 148

⁷ Fahr-i Müdebbir, *age.*, s. 73.

⁸ Hayatı hakkında bk. Mehmet Görmez, "Râdiyüddîn Sâgânî", *DİA.*, XXXV, 487-489.

⁹ Anilla Mobasher, "Revisiting the Delhi Sultans in the Light of Their Patronage Towards Learning and Education", *Journal of the Research Society of Pakistan*, c. 50, Sy. 2 (July-December), Lahore 2013, s. 106.

¹⁰ Muhammed Avfî (Nûrüddîn Muhammed b. Muhammed b. Yahyâ el-Avfî el-Hanefî), *Lübâbü'l-elbâb*, (nşr. E. G. Browne-Mirza Muhammed Kazvîni), Leyden 1906; ayrıca bk. Nizami, *Some Aspects*, s. 113.

¹¹ Bk. Carr Stephen, *The Archaeology and Monumental Remains of Delhi*, New Delhi ts., s. 39-49; John Marshal, "The Monuments of Muslim India", *Cambridge History of India: Turks and Afghans*, (ed. J. Wolseley Haig), Delhi 1958, III, 576; J. A. Page, *Guide to the Qutb Delhi*, Calcutta 1927, s. 2-18.

Jhompra) (1199) bunlar arasında ilk sırada gelir¹². Bu sıralarda İhtiyâreddîn Muhammed Bahtiyâr Halacî'nin Bihâr (1197)¹³ ve Bengal'i (1202) fethi üzerine orada da birçok cami, medrese ve hankah (tekke) inşa edilmeye başlandı¹⁴. İslâm kadıları ve âlimleri de bu yeni kurumlarda görevler alarak bilimin gelişmesine önemli ölçüde katkı sağladılar.

Aybeg'ten sonra tahta çıkan en önemli hükümdar Sultan Şemseddîn İltutmuş, Delhi Sultanlığı'nın gerçek kurucusu olması yanında âlim ve edebiyatçıların da koruyucusu idi. İltutmuş, bilginleri ve dindar kimseleri sarayına toplamak için her yıl on milyon tenge (gümüş para) harcardı¹⁵. Sultan onlara büyük saygı ve vefa gösterir, mutasavvıf ve sûfileri takdir ederdi. Ne zaman Orta Asya'dan bir velinin geldiğini duysa, onu bizzat karşılamak isterdi. Şeyh Bedreddîn Gaznevî ile Kutbeddîn Kâşânî'yi saray kapılarında karşılamıştı. Sultan, Şeyh Kutbeddîn Bahtiyâr Kâkî'yi Delhi'ye geldiğinde samimiyetle karşılayıp, evliyadan Bahâeddîn Zekeriyâ ve Celâleddîn Tebrizî'yi karşılamak üzere dışarı çıkmıştı. Sultan saygısından ötürü Şeyh Nizâmeddîn Nahşebî'ye de “baba” diye hitap etmişti¹⁶. Böylece İltutmuş'un sarayı kâfir Moğolların kendilerini vatanlarından sürüp çıkardığı bu bilginler için bir sığınacak yer halini almış ve Delhi kültürel yönden gelişmişti¹⁷.

İltutmuş ayrıca Hindistan'a oğullarının tahsili için Bağdat'tan *Âdâbü's-selâtîn* ve *Meâsirü's-selâtîn* gibi eserleri de getirtmek için masraftan kaçmamış¹⁸, birçok kitabın çevrilmesini veya kaleme alınmasını da himaye ve teşvik etmişti. Sözcüleri Fahr-i Müdebber, Aybeg devrinde başladığı siyasetname tarzındaki eseri *Âdâbü'l-harb*'i Sultan İltutmuş'a ithaf etmişti¹⁹. Devrin meşhur yazarlarından Muhammed Avfî ise Sind hâkimi Nâsireddîn Kubaca'nın himayesinde yazmaya başladığı ünlü eseri *Cevâmiu'l-hikâyât ve levamiü'r-rivâyât* adlı hikâyeler koleksiyonunu Sind'in İltutmuş tarafından fethi üzerine, İltutmuş'un veziri Nizâmülmülk Muhammed b. Ebû Sad Cüneydî'ye ithaf etmiştir (1228)²⁰. Devrin bir diğer âlimi Muhammed Câcermî, İmâm Gazzâlî'nin dini ilimlere dair ünlü eseri *İhyâu Ulûmi'd-dîn*'i Farsça'ya çevirmiş ve Sultan İltutmuş'a ithaf etmişti²¹. Hâce Ebû Nasr Nâsirî, Emîr Rûhânî ve Tâceddîn Rızâ, Sultan İltutmuş devrinde yetişen seçkin ve liyakat sahibi şairler idi²². İlme hizmetleri bununla kalmayan Sultan İltutmuş, başta Delhi ve Bedâun'da

¹² Bk. Alexander Cunningham, *Four Reports Made During the Years 1862-63-64-65*, Simla 1871, II, 258-263; *International Dictionary of Historical Places, Asia and Oceania*, (ed. Paul Schellinger-Robert M. Salkin), New York 1996, V, 20-22.

¹³ Bihar seferi sırasındaki tahribattan ne yazık ki Brahmanlar'a ait yüksek okul (=vihara) ve kütüphane de nasibini almıştı Bk. Cûzcânî (Ebû Ömer Minhaceddîn Osman b. Sirâceddîn), *Tabakat-ı Nâsirî yâ Târih-i İrân ve İslâm*, (nşr. Abdülhay Habîbî), Tahran 1984, I, 423; ayrıca bk. Ahmad, *age.*, s.109; krş. E. Konukçu, “Muhammed Kalaç'ın Bihar ve Bengal Fetihleri”, *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Araştırma Dergisi*, Ord. Prof. Dr. A. Zeki Velidi Togan Özel Sayısı, Sy. 13, Erzurum 1985, s. 288.

¹⁴ Cûzcânî *age.*, I, 427.

¹⁵ Cûzcânî *age.*, I, 440; ayrıca bk. Mobasher, *agm.*, s. 108.

¹⁶ Nizami, *Some Aspects*, s. 117.

¹⁷ Cûzcânî, *age.*, I, 441.

¹⁸ Ziyâeddîn Berenî, *Târih-i Fîrûzşâhî*, (nşr. Seyyid Ahmed Hân), Osnabrück 1981, s. 144-145.

¹⁹ Fahr-i Müdebber, *Âdâbü'l-harb ve 'ş-şecâ'a*, (nşr. Ahmed Süheylî Hânsârî), Tahran 1346 hş./ 1967, s. 15-16.

²⁰ Sedîdüddîn Muhammed Avfî, *Müntahab-ı Cevâmiu'l-hikâyât ve levamiü'r-rivâyât*, (nşr. Muhammed Takî Bahâr), Tahran 1324, (giriş kısmı); S. M. Ikram, *History of Muslim Civilization in India and Pakistan, A Political and Cultural History*, Lahore 1989, s. 81; Tahsin Yazıcı, “Avfî”, *DİA.*, IV, 115-116.

²¹ Mobasher, *agm.*, s. 110; A. S. Bazmee Ansari, “İltutmuş”, *DİA.*, XXII, 159.

²² Bk. Narendra Nath Law, *Promotion of Learning in India During Muhammadan Rule*, London 1916, s. 20 ; Nizami, *Some Aspects*, 122-213.

(Medrese-i Muizzî) olmak üzere birçok medrese yaptırmıştı²³. Genç yaşta ölen en büyük oğlu Şehzade Nâsireddîn Mahmud adına Delhi’de bir başka medrese (Medrese-i Nâsiriyye) kurmuştu. Sultan İltutmuş tarafından Bütün şer’î işlerin (kazâ, hitâbet, imâmet, ihtisâb vs.) başına getirdiği *Tabakât-ı Nâsiri*’nin yazarı meşhur bilgin Cûzcânî, Delhi’deki medreselerde ve hükümdarın sarayında sultan ve saray erkânının düzenli olarak dinledikleri dersler ve vaazlar (tezkîr) vermekteydi²⁴.

Kısa süreli saltanatında Sultan İltutmuş’un oğlu Sultan Rükneddîn Fîrûzşah (1236) ünlü İslam âlimi İmâm Fahreddîn er-Râzî’nin *Sırrü’l-mektûm* adlı astrolojiyle ilgili eserini Farsçaya çevirterek babasının bilime hizmetini devama çalışmıştı²⁵. Hindistan’ın bilinen ilk kadın hükümdarı, İltutmuş’un kızı Sultan Raziyye (1236-1240) ise iyi tahsil görmüş bir idareciydi²⁶. Babası gibi o da bilgin ve edebiyatçıların hamisi idi. Bu dönemin bilgin ve şairleri arasında Nâsireddîn Aytemür Belârâmî ve Emîr Nâsırî’nin adları ön plana çıkar²⁷. Sözcüleri dönemin din bilginlerinden Mevlânâ Nûr Türk’e de altın göndermiş fakat o, sultanın hediyesini kabul etmemişti²⁸. Sultan Raziyye’nin himaye ve desteği sayesinde Delhi’deki Muizzî ve Nâsiriyye medreseleri gelişme göstermişti. O, liyakat, bilgi ve tecrübesini takdir ettiği Cûzcânî’yi Nâsiriyye medresesinin başına getirmişti²⁹.

Delhi Sultanı Nâsireddîn Mahmud (1246-1265) İltutmuş’un en küçük oğlu idi. O annesinin nezaretinde eğitim aldı ve devlet idare sanatını öğrendi³⁰. Bir hükümdar olmasına rağmen bir öğrenci ve bir münzevi hayatı yaşadı ve geçimini kendi hattatlık ürünlerinin satışından kazandığı parayla temin etti³¹. Onun harika bir üslup ve zarafetle istinsah ettiği bir Kur’ân, yaklaşık bir yüzyıl sonra Kādî-yı memâlik (Başkadı) Kemâleddîn Burhân tarafından İbn Battuta’ya gösterilmişti³². Böyle bilgili bir hükümdarın hem ulemâyı ve hem de ilmi sevmesi çok doğal idi. Tahta çıktığında da birçok seyyid ve ulemâyı hediyelere boğmuş, geniş çaplı ihsanlar dağıtmıştı. Devrin âlimi Cûzcânî, ünlü tarih kitabı *Tabakât-ı Nâsiri*’yi ve manzum eseri “*Nâsırînâme*”’yi onun himayesinde yazmıştı³³. Devrin tanınmış bilginleri Kadî İmâdeddîn (Cemâleddîn) Şibirgânî, Kadî Celâleddîn Kâşânî, Kadî Kebîrüddîn, Şeyhülislâm Seyyid Kutbeddîn, Şeyh Muhammed Şâmî, Kadî Şemseddîn Bahreyçî, Şeyhülislâm

²³ Cûzcânî, *age.*, I, 460-461, 470.

²⁴ Cûzcânî, *age.*, I, 448- 449 ; A. S. Bazmee Ansari, “Cûzcânî”, *DİA.*, VIII, 98-99.

²⁵ Mobasher, *age.*, 110.

²⁶ Firişte (Muhammed Kâsım Hindûşâh Esterâbâdî), *Târîh-i Firişte*, Leknev 1864, I, 68; Ahmad, *age.*, s. 193; Law, *age.*, s. 21-22.

²⁷ Cûzcânî, *age.*, I, 461.

²⁸ Abdülhak Muhaddis Dihlevî, *Ahbârü’l-ahyâr fî esrâri’l-ibrâr*, (nşr. Alîm Eşref Hân), Tahran 1383 hş., s. 143; ayrıca bk. Nizami, *Some Aspects*, s. 157. Cûzcânî’ye (*age.*, I, 461) göre Nûr Türk, kuzey Hindistan’daki Karmatî ve mülhidleri çevresine toplayarak Delhi’de büyük bir ayaklanma başlatmış fakat zamanında müdahaleyle isyan kısa sürede bastırılmıştı.

²⁹ Cûzcânî, *age.*, I, 460; Ahmad, *age.*, s. 202; Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Kadın Hükümdarlar*, Ankara 1965, s. 33.

³⁰ Cûzcânî, *age.*, I, 472, 478; Ahmad, *age.*, s. 251.

³¹ Berenî, *age.*, s. 26; ayrıca bk. Ahmad, *age.*, s. 222; Law, *age.*, 22.

³² Bk. İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, (trc. M. Sait Aykut), İstanbul 2000, II, 624.

³³ Cûzcânî, I, 481, 497; Mobasher, *age.*, s. 111-112.

Cemâleddîn Bestâmî³⁴ olup tanınmış şairler arasında ise Amîdüddîn Sunnâmî'nin ismi geçmektedir³⁵.

Bilim ve eğitime destek çıkan bir diğer Delhi Türk Sultanı Gıyâseddîn Balaban (1266-1287) idi. Henüz hükümdar naibi iken bir sefer dönüşü, hayır duasını almak için tekkesinde ziyaret ettiği Acodhanlı Şeyh Ferîdeddîn Mesud Gençşeker'e bir tabak dolusu gümüş para ile dört köyün gelirini vermişti³⁶. Sultan Balaban, âlimlerle birlikte yemek yer ve onlara destek olmakta hiçbir tereddüt göstermezdi³⁷. İlim adamlarına büyük saygı gösterir ve vefatlarında, cenazelerine katılmakla kalmaz, ailelerine maddi destekte de bulunurdu. Sultan Balaban'ın himayesinde hukukçu, tabip, astronom, matematikçi ve din bilgini birçok meslekten kimse vardı. Bu dönemin bilginleri, öğretmenlik mesleğine çok önem verirler ve bu mesleği devlet memuriyetinde çalışmaya yeğ tutarlardı³⁸. Sultan Balaban, Kadı Şerefüddîn Velvâlicî, Şemseddîn Hârezmî, Mevlânâ Sirâceddîn Sencerî Mevlânâ Necmeddîn Dîmaşkî ve Kemâleddin Zâhid gibi seçkin hocalara büyük saygı gösterir ve her Cuma namazı sonrası Mevlânâ Burhâneddîn Belhî'yi evinde ziyaret ederdi³⁹. Şeyh Nizâmeddîn Evliyâ, Şeyh Bahâeddîn Zekeriyâ ve oğlu Şeyh Bedreddîn Ârif, Kutbeddîn Bahtiyâr Kâkî, Seydî Müvelleh ve daha birçok mutasavvıf ve sûfî de Sultan Balaban'ın himayesini görmüşlerdi⁴⁰. Sultan Balaban oğullarının eğitimlerine de önem vermişti. Devrin meşhur hocalarından Tâceddîn Buhârî, onun iki oğlu Muhammed Han ve Nâsireddîn Buğra Han'a *Âdâbü's-selâtin*'i okutmuş ve bunun için iki köyün geliri ve yüz bin çeytel para ile ödüllendirilmişti⁴¹.

Sultan Balaban oğullarına her fırsatta âlimleri koruyup, desteklemelerini ve muhitlerinde onlara yer vermelerini nasihat etmişti⁴². Nitekim büyük oğlu Muhammed Han'ın âlim, edebiyatçı ve devrin meşhurlarını sarayında ağırladığını, edebi ve felsefî müzakereler yaptığını ve valisi bulunduğu Multan'ın bir kültür merkezi haline getirdiğinden kaynaklar bahsederler⁴³.

Sultan Balaban'ın Delhi'deki sarayı, Şehzade Muhammed'in Multan'daki sarayı ve ileri gelenlerin kurdukları meclisler sayesinde âlimler ve şairler yeteneklerini ortaya koydukları bir ortama sahip olmuşlardı. Sonuçta Balaban devrinde Delhi, Buhara ve Bağdat gibi kültür merkezlerinin Moğollar tarafından zaptından sonra, İslam'ın ilim merkezi diye anılmaya başlamıştı⁴⁴. Sonra tahta çıkan Balaban'ın torunu Sultan Muizzeddin Keykubâd'ın (1287-1290) üç yıllık saltanatında ilim ve edebiyatın gelişimi onun ilgisizliği sebebiyle pek teşvik görmedi⁴⁵. Bununla beraber kendisi şiir, müzik ve eğlenceye meraklı biri olup sarayda sık sık düzenlediği meclislerde şiir/gazel okuyanlar, güzel konuşanlar (sorudgûyân),

34 Cûzcânî, I, 464, 465-467, 482, 495, II, 62, 64; krş. Mobasher, agm., s. 112.

35 Mobasher, aynı yer.

36 Muhammed b. Mübârek Kirmânî (Mîr-i Hord), Siyerü'l-evliyâ fî muhabbeti'l-Hak celle ve Alâ, taşbsm. Delhi 1302/1885), s. 79-80; ayrıca bk. Nizami, Some Aspects, s. 120-121.

37 Berenî, age., s. 46-47.

38 Mobasher, agm., s. 112; Law, age., s. 23-24.

39 Berenî, age., s. 46.

40 Berenî, age., s. 111. Balaban devrindeki bilimsel ve edebi gelişme dolayısıyla döneme "Hayrî'l-â'sâr (Asırların Hayırlısı)" adını vermektedir.

41 Berenî, age., s. 145.

42 Balaban'ın vasiyeti hakkında bk. Berenî, age., s. 70 vd.; Nizami, Some Aspects, s. 98-103.

43 Berenî, age., s. 66-67; Mobasher, agm., s. 115.

44 Mobasher, agm., s. 116; Law, age. 28.

45 Ishtiaq Husain Qureshi, The Administration of the Sultanate of Delhi, Lahore 1942, s. 170.

şarkıcılar, çalgıcılar (mutribân) ve hatta maskaralar eksik olmazdı⁴⁶. Emîr Hüsrev Dihlevî Sultan Keykubâd ile babası Nâsireddîn Buğra Han'ın görüşmelerini konu alan *Kırânü's-sa'deyn* adlı mesnevisini onun himayesinde yazmıştı⁴⁷.

2. HALACÎLER HANEDANI DÖNEMİ

Daha sonraki Halacîler hanedanı döneminde bilim ve edebiyatta yoğun bir edebi aktivite görüldü⁴⁸. Hanedanın ilk üyesi Celâleddîn Fîrûzşah Halacî (1290-1296) âlim ve edipleri sever ve himaye ederdi. Kendi yazdığı beyitleri dinlemek üzere şair ve edipleri sık sık sarayına davet edip ağırlardı. Ayrıca güzel söz söyleyenler, müzisyenler ve gazel okuyanlar da onun sarayının müdavimlerindendi⁴⁹. Büyük şair Emîr Hüsrev'in yanısıra Tâceddîn Irâkî, Muîd Câcermî, Peser Aybeg Duâgû, Muîd Dîvâne, Sadr-ı Âlî, Emîr Arslan Külâhî, İhtiyâr-ı Bağ ve Tâc Hatîb sultanın meclislerine devam eden devrin tarihçi, yazar ve edebiyatçıları idi⁵⁰. Berenî'ye göre Sultan Celâleddîn, nedîmlerinin başı (melikü'n-nüdemâ) Emîr Hüsrev'i 1200 tenge maaşla saray kütüphanesinin sorumlusu (mushafdâr) yapmış ve ayrıca onun soyluluk belirtisi olan ümerânın giydiği kemerli beyaz elbise giymesine müsaade etmişti⁵¹. Emîr Hüsrev, Sultan Celâleddîn'in fetih ve askerî başarılarını anlattığı tarihî mesnevilerinden *Miftahu'l-fütûh*'u ona ithaf etmişti⁵². Celâleddîn Fîrûzşah, Sultan Balaban devrinde Kaythal vâlisi ve Sâ mânâ nâibi olarak görev yaptığı sırada vergi memurları, Sâ mânâ'nin tanınmış şairlerinden Mevlânâ Celâleddîn Sâvî'ye ait köyden vergi (harâc) talep etmişlerdi. Bu olaya kızan şair yazdığı *Halacînâme* adlı bir şiirle onu hicvetmişti. Celâleddîn sultan olduğunda beklenenin aksine onu cezalandırmak yerine huzuruna davet ederek ona bir hilat (câme) giydirip has nedîmleri arasına dâhil etmiş ve gelirlerine ilave olarak bir köy daha tahsis etmişti⁵³. Sultan Balaban zamanında Delhi'de bir tekke (hanekah) kuran derviş Seydî Müvelleh, Sultan Celâleddîn Fîrûzşah döneminde fakir ve ihtiyaç sahipleri ve yolculara tekkesinin imarethanesinde yemek dağıtırdı. Müritlerinin arasında sultanın kumandanları olduğu gibi büyük oğlu Şehzâde Hân-ı Hânân (İhtiyâreddîn Mahmud) da vardı. Fakat sultan aleyhine bir suikast planladığı ortaya çıkınca Seydî Müvelleh idam olunmuştu⁵⁴.

Celâleddîn Fîrûzşah'ın yerine geçen yeğeni Sultan Alâeddîn Muhammedşah (1296-1316), Çağataylı Moğollarının istilalarına karşı koymak ve Hindistan fetihleri için kaynak yaratmak amacıyla âlimlere yapılan ödeneklerde kesintiye gitmişti. Bu ise, dönemin bazı yazarları tarafından tenkit edilmesine hatta sultanın bilgin ve edebiyatçılarla görüşmeye zaman ayırmaması da bilim ve eğitimin himayesine muhalif bir kimse olduğu iddialarının ortaya atılmasına yol açmıştı. Ama onun bu kesintileri yapmasındaki asıl amaç, yine aynı

46 Berenî, age., s. 129-131, 163-165.

47 Bk.Emîr Hüsrev Dihlevî, *Kırânü's-sa'deyn*, (nşr. Mevlevî Muhammed İsmail-Seyyid Hasan Berenî), Aligarh 1337/1918, giriş kısmı.

48 Kishori Saran Lal, *History of the Khaljis A.D. 1290-1320*, Calcutta 1967, s. 339-344.

49 Berenî, age., s. 198-199; Mobasher, agm., s. 116.

50 Berenî, age., s. 199; Lal, age., s. 341.

51 Berenî, s. 197-198; ayrıca bk. Erdoğan Merçil, "Emir Hüsrev-i Dihlevî", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XVI/1-2, (Ankara 1977-78), s. 187; Erkan Türkmen, *Emir Hüsrev-i Dihlevî'nin Hayatı, Eserleri ve Edebî Şahsiyeti*, Ankara 1988, s. 12.

52 Emîr Hüsrev Dihlevî, *Miftâhu'l-fütûh*, (nşr. Şeyh Abdürreşid), Aligarh 1954, s. 4.

53 Berenî, age., s. 194-195.

54 Berenî, age., s. 208-212; Lal, age., s. 23-26.

yazarların belirttiği gibi devlet ve halkın menfaatlerine uygun davranması idi⁵⁵. Zaten Sultan Alâeddîn'in Delhi Cami Mescidi'ne bitişik bir medrese inşa ettirmesi ve veziri Şemsülmülk'ün bir hoca ve bilgin olması da bilim ve bilginin bu dönemde hiç de ihmal edilmediğini gösterir⁵⁶. Nitekim birçok sanatçı, tabip, feylesof, evliya, hoca, tarihçi, astrolog ve şairin sultan ve devrin ileri gelenleri tarafından himaye edildiğini kaynaklar açık bir dille bildirmektedir⁵⁷. Öyle anlaşıyor ki, mali kesintilere rağmen bu dönemin edebi seviyesinde düşme olmamış aksine birçok âlim, edip ve şair yetişmişti. Hatta bu devirde yetişen âlimlerin seviyesi Ortaçağ İslam dünyasının Mısır, Semerkant, Buhara, Bağdat, Dimaşk, Tebriz ve Isfahan gibi diğer merkezleriyle boy ölçüşecek derecedeydi⁵⁸. Çağdaş yazar Ziyâeddîn Berenî⁵⁹, aklî ve naklî ilimlerde Gazzâlî ve Râzî derecesinde üstatlar olan kırk altı müderrisin Delhi'de ders verdiğini belirtmektedir. Bunun yanı sıra ülke dışından Hindistan'a gelen değerli bilim adamları da vardı. Mısırlı bir hadisçi (muhaddis) olan Mevlânâ Şemseddîn Türk dört yüz ciltlik muazzam bir hadis kitapları koleksiyonuyla birlikte bir hadis araştırma merkezi kurmak için Alâeddîn Halacî zamanında Delhi'ye gelmişti⁶⁰.

Bu devirde şifa yani tıp ilminde Mevlânâ Bedreddîn Dimaşkî, Mevlânâ Mutarraz, Mevlânâ Sadreddîn, Mevlânâ İzzeddîn Bedâûnî, Yemenî Tabîb, Mübârek Kademî, Meh Çender; cerrah ve göz hekimi (kehhâl) olarak da Caca Cerrâh ile Alemüddîn ün kazanmışlardı⁶¹. Tarihçiler arasında ise Emîr Arslan Külâhî ve Kebîreddîn b. Tâceddîn Irâkî'nin adları geçer. Sultan Alâeddîn'in meclislerinde hattât, kârî, gazel okuyan, müzisyen ve şarkıcıların yer alması, sanat ve sanatçının da onun zamanında ihmal edilmediğini ispatlar⁶². "Hindistan'ın Sâdisi" denilen Emîr Hasan Siczî ve "Şairlerin Şahı" olarak adlandırılan Emîr Hüsrev Dihlevî gibi büyük şairler en güzel eserlerini Alâeddîn Halacî devrinde meydana getirdiler. Nesir alanında, Emîr Hasan'ın Şeyh Nizâmeddin Evliyâ'nın⁶³ faaliyetlerini anlatan kitabı *Fevâidü'l-fuâd* Hindistan'da geniş çaplı bir takdir kazanmıştı. Buna ilave olarak birkaç dîvân, nesir çalışmaları ve çok sayıda mesnevî kaleme almıştı⁶⁴. Emîr Hüsrev Dihlevî ise meşhur eserlerinden Sultan Alâeddîn'in askeri sefer ve başarılarını anlattığı *Hazainü'l-fütûh*'u ve sultanın oğlu Şehzâde Hızır Han ile Gucerat racası Karan (Karnadeva)'ın kızı Deval Devi'nin aşklarını konu alan *Deval Rani* ve *Hızır Han (Aşîka)*'ı bu hükümdar zamanında yazmıştı⁶⁵. Sultan Alâeddîn, mushafdârı olan Emîr Hüsrev'e bin gümüş tenge maaş bağlamış ve beğendiği bir şiiri için de ona bir köyün gelirini bahşetmişti. Sultanın

55 Berenî, age., s. 296, .

56 Yusuf Husain Khan, "The Educational System in Medieval India", Islamic Culture, XXX, Sy. 2, Hyderabad 1956, s. 108; Page, age., s. 18-19. Kuvvetü'l-İslam camiine eklediği anıtsal kapı, Alâî Dervâze'deki kitabelerinde Sultan Alâeddîn "irfân ve din minberlerinin desteği, mabed (câmi) ve medreselerin temellerini atan..." olarak geçer.

57 Berenî, age., s. 360, 364.

58 Berenî, age., s. 353; Mobasher, agm., s. 117.

59 Age., s. 352-353.

60 Berenî, age., s. 297.

61 Berenî, age., s. 362-363; Iqtidar Husain Siddiqui, "Science of Medicine and Hospitals in India during the Delhi Sultanate Period", Indian Historical Review, 39/1, (2012), s. 14-15.

62 Berenî, age., s. 361, 364-365.

63 Hayatı hakkında bk. Azmi Özcan, "Nizâmeddin Evliyâ", DİA., XXXIII, 179-180; M. Hafız Syed, "Hadrat Nizamuddin Auliya", Islamic Culture, XXXIV, Sy. 4, Hyderabad 1960, s. 264-269.

64 Buna rağmen Berenî, (age., s. 366), Sultan Alâeddîn'in Emîr Hüsrev'i huzuruna çağırıp iltifat etmediğini yazarak kendiyile çelişmektedir.

65 Emîr Husrev Dihlevî, Hazâ'inü'l-fütûh, (Mevlevî Seyyid Muînülhak), Aligarh 1927; a.mlf. Deval Rani ve Hızır Han, (nşr. Muhammed Vefâ Bakayef), Duşanbe 1975.

kardeşi Uluğ Han (Elmas Beg) da Hüsrev'in yazdığı bir fetihnâme'yi beş yüz gümüş tenge ve bir hil'at ile ödüllendirmişti⁶⁶. Dönemin diğer şair ve yazarları Sadreddîn Âlî, Fahreddîn Kavvâs, Hamîdeddîn Raca, Alevî Kitâbhân, Mevlânâ Ârif, Ubeyd Hakîm, Şihâbeddîn-i Ensârî, Sadr-ı Büstî, Dîvân-ı Arz'dan⁶⁷ düzenli olarak maaş (mevâcib-i şâirî) almaktaydılar⁶⁸. Sultan Alâeddîn âlimlere de gereken ilgiyi göstermiş, bir defasında yaptığı reformların İslâm hukukuna uygunluğunu sormak için ulemâdan Bayânalı Kadı Mugîseddîn'i sarayına davet etmiş, verdiği bilgilerden dolayı onu bin tenge ve bir hil'at ile ödüllendirmişti⁶⁹. Telingana seferi sırasında (1309-1310) yaklaşık bir buçuk ay boyunca ordudan haber alınamaması üzerine Sultan Alâeddîn, Kadı Mugîseddin ile Melik Kara Beg'i, devrin mutasavvıf ve din ulularından Şeyh Nizâmeddin Evliyâ'nın dergâhına göndererek ona seferdeki ordunun akıbetini sordurmuştu. Şeyh Nizâmeddin, sultanın merakta kalmamasını, ordunun diğer seferlerde olduğu gibi bu seferden de zaferle döneceğini söylemişti. Nitekim aynı gün içinde Varangal'in fethini bildiren haberciler Delhi'ye ulaşmıştı. Bunun üzerine sultan da eskiden pek itibar etmediği şeyhin kerametinin olduğuna inanmış; ona ve onun soyundan gelenlere yardım etmişti⁷⁰.

Sultan Alâeddîn'in oğlu ve halefi Kutbeddîn Mübârekşah Halacî (1316-1320) ise, tahta çıkar çıkmaz babasının kısıntı yaptığı ihsan ve yardımları arttırarak âlim ve ediplere desteğini göstermişti⁷¹. Emîr Hüsrev Dihlevî, onun himayesini görmüş ve *Nuh Sipih*r adlı mesnevisini ona ithaf etmiştir⁷².

3. TUĞLUK HANEDANI DÖNEMİ

Daha sonra iktidara gelen Tuğluk hanedanının kurucusu Gıyâseddîn Tuğlukşah (1320-1324) âlimlere son derece saygılı bir hükümdardı. Berenî⁷³ onun, bayramlarda, resmî törenlerde, zafer ve doğum kutlamalarında şehirdeki âlim, müftü, vâiz ve medrese hoca ve öğrencilerini sarayında ağırladığını, onlara eliyle hediyeler verdiğini ve zaviyelerinden ayrılamayan evliya, şeyh ve sufilere değerli armağanlar gönderdiğini bildirir. Tuğlukşah'ın şair ve edip Emîr Hüsrev'e bin tenge maaş bağladığı ve şairin onun himayesinde rahat bir hayat yaşadığı kaynaklar tarafından ifade olunmaktadır⁷⁴. Emîr Hüsrev, bu hükümdarın tahta çıkış macerasını anlatan *Tuğluknâme* adında bir mesnevi kaleme almıştır⁷⁵.

Daha sonra tahta çıkan Gıyâseddîn Tuğlukşah'ın oğlu Muhammedşah Tuğluk (1324-1351), saltanatı boyunca bilginlerin büyük bir dostu olmuştu. Kaynaklar⁷⁶, bu hükümdarın bir

66 Berenî, age., s. 366; Mohammad Wahid Mirza, *The Life and Works of Amir Khusrau*, Calcutta 1935, s. 108.

67 Askeri işlerin idaresinden sorumlu devlet dairesidir. Daha fazla bilgi için bk. S. Haluk Kortel, *Delhi Sultanlığı'nda Teşkilat (1206-1414)*, Ankara 2006, s. 237-241.

68 Berenî, age., s. 360.

69 Berenî, age., s. 295.

70 Berenî, age., s. 330-332; krş. Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, Ankara 1987, I, 360.

71 Berenî, s. 553.

72 Emîr Hüsrev Dihlevî, *Nuh Sipih*r, (nşr. Muhammed Vâhid Mîrzâ), Kalküta 1950, s. 30; Berenî, age., s. 382-383.

73 Age., s. 435.

74 Firişte, age., I, 132; ayrıca bk. Mobasher, agm., s. 119.

75 Bk. Emîr Husrev Dihlevî, *Mesnevî-i Tuğluknâme*, (nşr. Seyyid Hâşimî Ferîdâbâdî), Evrengâbâd 1933.

76 Berenî, age., s. 463-465; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr* (Hindistan ile ilgili kısımlar), (nşr. Otto Spies), *Islâmic Geography*, CXXII, Texts and Studies on the Historical Geography and

âlim ve feylesof, din bilimleri kadar aklî ilimlerde de bilgi sahibi ve *Kur'ân* ve *Hidâye-i Kâmil*'i ezbere bildiği gibi ayrıca felsefe, mantık, tarih, belagat, güzel yazı (hatt) ve İran edebiyatına da aşina olduğunu bildirirler. Şehzadelğinde ve saltanatında feylesof Sadeddîn Mantıkî, şâir müneccim (astrolog) Ubeyd, felsefe ve aklî ilimlerde üstat Mevlânâ Alîmüddîn, Necmeddîn İntişâr, Mevlânâ Kutbeddîn Şîrâzî gibi birçok bilgini meclislerinde ağırlayıp himaye ettiği kaydedilmektedir⁷⁷. Devrin ünlü şairi Bedr-i Çâç (öl. 1412) kasidelerini Muhammedşah Tuğluk'un himayesinde yazmıştı⁷⁸. Onun verdiği malumata göre sultan, 1346 yılında Delhi'de bir cami ve bitişğinde bir medrese yaptırmış ve bunun başına çok bilgili (Hz. İdris/Hanok'un öğretmenine benzer) bir müderris atamıştı⁷⁹. Muhammedşah Tuğluk, eğitimcilere de büyük değer verirdi. Çocukluk ve gençlik yıllarında hocası olan Kutluğ Han'ı Devagiri (Devletâbâd) vâililiğine atamıştı⁸⁰. Sultanın cömertliği Asya'nın farklı yerlerinden birçok âlimi ve sanatçıyı Delhi'ye çekmişti. Onun devrinde Hindistan'da yetişen veya başka ülkelerden Hindistan'a gelen ve sultanın himayesinde çalışan bilginler arasında Şeyh Mahmud el-Kubbâ, Şeyh Alâeddîn Nîlî, Sadreddîn Kuhramî, Kemâleddîn Abdullah Gârî, Zencânî Emir Zahîrüddîn, fıkıh âlimi Alâeddîn Multânî, Mısırlı din âlimi Şeyhüşşüyûh Rükneddîn, fıkıh âlimi ve vâiz Nâsireddîn Tirmizî, fıkıh ve hadîs âlimi Abdülazîz Erdebîlî, fıkıh bilgini, filozof ve şair Şemseddîn Endukânî, fıkıh bilgini Adudüddîn Şebankârî, Şîrâz kadısı, âlim Mecdüddîn ve vâiz Burhâneddîn'in adları geçmektedir⁸¹. Fıkıh bilgini İzzeddîn Zübeyrî, âlim Vecîhüddîn Bayânî, fakih İmâm Şemseddîn, fakih Sadreddîn Hanefî, Şeyh Şemseddîn Muhammed Şîrâzî, aslen Gırnatalı olan tabip ve fakih Cemâleddîn Magribî ise aynı hükümdar devrinde güney vilâyetlerinde yaşayan ve görev yapan ilim adamlarındandı⁸².

Muhammedşah Tuğluk döneminde bilginlerin yanı sıra Delhi'deki sarayda Arapça, Farsça ve Hintçe yazan bin şair vardı. Sultan özel ziyafetlerinde (ta'âmü'l-hâs) iki yüz hukuk âlimi (fakîh) ile birlikte yemek yiyip onlarla ilim sohbetleri yapardı⁸³. Ramazan ayında ise sarayına davet ettiği âlimlere iftar yemeği verirdi⁸⁴. Ayrıca Hindistan'a göç eden birçok âlim ve seçkin kişiyi kabul edip ağırlamış onlara cömertçe bağış ve ihsanlarda bulunmuştu⁸⁵. Divanına kayıtlı olsun olmasın bazı şairlere, zafer veya önemli olaylar münasebetiyle yazdıkları kasideler için binlerce gümüş tenge armağan ettiği yine çağdaş eserler tarafından kaydedilmektedir⁸⁶. Bununla birlikte Muhammedşah Tuğluk ani öfkelenen bir yaradılıştaydı ve kızdığı zamanlarda fazla zalimlik göstermiş hatta İbn Battuta'ya⁸⁷ bakılırsa bazı âlim ve şeyhleri ölüm cezasına çarptırmıştı. Onun bilginlere zarar veren bir hareketi de sultanlığın merkezini Delhi'den yaklaşık bin iki yüz km. uzaktaki Devagiri (Devletâbâd)'ye taşınması

Topography of India and South East Asia, vol. II (toplayan ve yeniden yayımlayan Fuad Sezgin), Frankfurt-Main 1993, s. 20; İng. trc. M. Zaki, Arab Accounts of India (During the Fourteenth Century), Delhi 1981, s. 31.

77 Berenî, age., s. 465; İbn Battûta, age., II, 642; İbn Fazlullah el-Ömerî, age., 20, 36-38, İng. trc. s. 31, 51-54.

78 Bedr-i Çâç (Bedreddîn Çâçî), Kasâ'id-i Bedr-i Çâç, Leknev 1294 (1877).

79 Khan, agm., s. 108. İbn Fazlullah el-Ömerî (age., s. 12, İng. trc., s. 18-19), Muhammedşah Tuğluk zamanında Delhi'de bin medrese bulunduğunu yazarsa da bu rakam oldukça mübalağalı görünmektedir.

80 İbn Battûta, age., II, 780-781.

81 İbn Battûta, age., II, 608, 616-618, 667-670, 759; krş. Agha Mahdi Husain, The Rise and Fall of Muhammad bin Tughluq, Bristol 1938, s. 121.

82 İbn Battûta, age., II, 764, 778-780.

83 İbn Fazlullah el-Ömerî, age., s. 16, İng. trc., s. 26.

84 İbn Fazlullah el-Ömerî, age., s. 21, İng. trc., s. 31.

85 İbn Battûta, age., II, 616-618; İbn Fazlullah el-Ömerî, age., s. 17, İng. trc., s. 27, 31.

86 İbn Fazlullah el-Ömerî, age., s. 36, İng. trc., s. 51.

87 Age., II, 688-697.

olmuştu (1327)⁸⁸. Bunun sonucunda büyük bir edebi merkez olan Delhi harabeye dönmüş, şehirde bilim ve eğitim durma noktasına gelmişti⁸⁹. Sultan, sonradan karar değiştirip bilginlere Delhi'ye dönüp yerleşmelerini emrettiyse de bunun fazla bir yararı olmamıştı. Şehir eski şaşaalı günlerine ancak onun halefi Fîrûzşah Tuğluk'un (1351-1388) uzun süreli gayretleri sonucunda ulaşabildi⁹⁰.

Sultan Fîrûzşah Tuğluk'un ilim ve güzel sanatları teşvik ve himaye konusunda yoğun bir ilgisi vardı. Birçok önemli konuyu görüşüp danıştığı seçkin âlim ve edebiyatçıların kabulü için ayrı bir toplantı yeri (Mahal-i Sahn-ı Gilîn) dahi yaptırmıştı⁹¹. O, yalnızca maaş, hediye ve ihsanlar vermekle kalmayıp hoca ve öğrencilere ayırım gözetmeden toprak gelirleri de tahsis etmişti. Bu maksatla ulemâ, sufi, bilim adamı (üstâdân-ı ilm), müftü, vâız (müzekkir), öğrenci, hâfız, Kur'ân okuyucu (mukrî) ve diğer ihtiyaç sahipleri en yüksek başvuru dairesi olan Dîvân-ı Risâlet aracılığıyla belirlenip kaydedilmiş ve bunlara yeni beratlar verilmişti⁹². Onun politikası sayesinde ülkedeki âlim sayısı ve öğrenim seviyesi hızla arttı, sultanlıktaki ilim erbabının kendi kendine yetmesi sağlandı ve geçim endişeleri kalmadığından onlar bütün dikkatlerini ilim öğrenmeye, araştırmaya ve yaymaya verdiler⁹³.

Sultan Fîrûzşah Tuğluk yaptırdığı ve tamir ettirdiği medreselerle de bilimi himaye etti. Firişte ve Nizâmeddîn Ahmed⁹⁴ onun otuz medrese kurduğunu belirtir. Yeni kurulan medreselerin başında ise idaresine dönemin en bilgili âlimlerinden biri olan Mevlânâ Celâleddîn Rumî'nin atandığı Fîrûzâbâd'daki Fîrûzşahî Medresesi gelmekteydi. Hem hocalar hem de öğrenciler bu medresede ikamet ediyorlar, onlar arasından muhtaç olanların ihtiyaçları medrese tarafından karşılanıyordu. Fîrûzşah tarafından inşa edilen bir diğer yüksek okul Siri Medresesi (Bâlâbend-i Âb-ı Siri) olup baş-müderrisi Mevlânâ Necmeddîn Semerkandî idi. Bu medresede öğrencilere bedava yemek dağıtılmaktaydı⁹⁵. Sultan, 1376'da ölen oğlu Şehzâde

88 Khaliq Ahmad Nizami, "Sultan Muhammad bin Tughluq (1324-51)", *Comprehensive History of India, The Delhi Sultanat (1206-1526)*, (ed. M. Habib-K. A. Nizami), New Delhi 1982, V, 506-515.

89 Berenî (age, s. 473) başkentin başına gelen harabiyeti şu sözlerle açıklar:

"Muhammedşah Tuğluk'ın ikinci hedefi Devagiri'yi başşehir yapmaktır. Bu 170-180 yıldır refah bakımından gelişmiş ve sarayları, dış mahalleleri ve köyleriyle çok geniş bir alana yayılmış, Bağdat ve Kahire'ye rakip olan Delhi'yi harabeye çevirdi. Her şey tahrip edildi. Yıkım, şehrin binalarında, saraylarında veya mahallelerinde bir kedi veya köpek bile kalmayacak derecede idi. Sultan dışarıdan bilginleri ve değerli kimseleri, tacirleri ve mülk sahiplerini şehre getirdi ve onları orada yerleştirdi. Ama yabancıların şehre ithali şehri bayındırlaştırmadı; onların birçoğu orada öldüler ve daha çoğu da kendi vatanlarına geri döndüler". İbn Battûta (age., II, 697-698) da eserinde "Dünyanın en büyük ve muhteşem şehirlerinden biri olan Delhi'nin o sırada bir çölü andırdığını ve çok az sayıda sakini olduğunu belirterek Berenî'yi teyit eder.

90 F. E. Keay, *A History of Education in India and Pakistan*, Calcutta 1959, s. 110-111.

91 Şems-i Sirâc Afif, *Târîh-i Fîrûzşâhî*, (nşr. Mevlevî Vilâyet Hüseyin), Kalkûta 1891, s. 277-278; Jamini Mohan Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, Delhi 1967, s. 89.

92 Berenî, (age., s. 559) önceleri yüz veya iki yüz tenge maaş (idrârât) alanların, dört yüz, beş yüz, yedi yüz ve bin tenge almaya başladıklarını, on tenge alan öğrencilere ise yüz, iki yüz veya üç yüz tenge ödenek (burs) bağlandığını yazar.

93 Berenî, s. 558-559; Mobasher, age., s. 121; S. Haluk Kortel, *Delhi Sultanlığı'nda Teşkilât (1206-1414)*, Ankara 2006, s. 234-235.

94 Firişte, age., I, 151; Nizâmeddîn Ahmed Herevî, *Tabakât-ı Ekberî*, Leknev 1875, I, 121, (İng. trc. Brajendranath De), Calcutta 1927, I, 260.

95 Siri medresesi büyük ihtimalle bugün Havz-ı Has kıyısında kalıntıları bulunan medrese olmalıdır. Bu konuda geniş bilgi için bk. Anthony Welch, "A Medieval Center of Learning in India: The Hauz Khas Madrasa in Delhi", *Muqarnas*, Leiden 1996, XIII, 165-190.

Feth Han'ın türbesinin⁹⁶ yanına da bir cami ve medrese yaptırmıştı⁹⁷. Fîrûzşah'ın tamir ettirdiği binalar arasında Sultan İltutmuş döneminde yapılan bir medrese ile Delhi Cami Mescidi de vardı⁹⁸. Bundan başka tıp bilimine hizmet için Fîrûzşah'ın gayretleriyle Delhi'de uzman tabip ve eczacıların (dârûdâr) görev yaptığı bir hastane (şifâhâne) de kurmuştu⁹⁹. Yukarıda bahsi geçen iki müderrisin yanı sıra Fîrûzşah Tuğluk devrinin ileri gelen âlimleri arasında Mevlânâ Necmeddîn Râzî, Şeyh Nasîreddîn Muhammed Evedî (Udhî), Mevlânâ Kemâleddîn Evedî, Mevlânâ Kemâleddîn-i Samâne ve Mevlânâ Şemseddîn Bahrerî'nin adı geçmektedir¹⁰⁰. Dönemin ünlü şairleri ise Mevlânâ Mutahhar-ı Kara, Melik Ahmed (Emîr Hüsrev'in oğlu), Kadı Âbid, Mevlânâ Âlim Enderpatî, Mevlânâ Ahmed Thanesarî, Mevlânâ Hâceğî, Ziyâülmülk Şemseddîn Ebû Recâ¹⁰¹, Ziyâeddîn Meşhedî¹⁰² idi.

Sultan Fîrûzşah, yeni buluşların icadına da önem veren bir hükümdar idi. O, Fîrûzâbâd Sarayı'nın çatısına yerleştirilen ve oradan günün her saatini bildiren Tas-i Ghariyâle'yi icat ederek bilime bu yönden desteğini ortaya koymuştu¹⁰³. Ayrıca bir rasathane yaptırmış ve onun daha verimli araç gereçlerle çalışması için ödenek tahsis etmişti¹⁰⁴. Sultan Fîrûzşah zamanında birçok kitap da kaleme alınmıştır. Bunlardan *Fütûhât-ı Fîrûzşâhî*'yi bizzat kendisi yazmıştır¹⁰⁵. Ziyâeddîn Berenî tanınmış eseri *Târîh-i Fîrûzşâhî*'yi ona ithaf etmiştir. Yazarı bilinmeyen *Sîret-i Fîrûzşâhî* de onun emriyle kaleme alınmıştır¹⁰⁶. Şems Sirâc Afîf'in *Târîh-i Fîrûzşâhî*'si Vezîr Aynülmülk Multânî'nin *İnşâ-i Mâhrû*'su¹⁰⁷ Fîrûzşah'ın himayesinde yazılan eserlerdendir. Bu dönemde edebi konular haricindeki bilim dallarında yazılan kitaplar arasında *Fetâva't-Tatarhâniyye*¹⁰⁸, *Mektûbât-ı Ahmed Munyârî*, *İrşâd-ı Sâlikîn*, *Hulâsatü'l-elfâzî*, *Fıkh-ı Fîrûzşâhî*, *Câmiu'l-ulûm*, *Tıbb-ı Fîrûzşâhî*, *Fevâid-i Fîrûzşâhî*, *Râhatü'l-insan ve Menâkıb-ı Mahdûme-i Cihâniyân*, *Zikr-i Münâsebât-ı Kevâkib*, *Zikr-i Münâsebât-ı Bürûc ve Şikârnâme-i Feth Han* sayılabilir. Sultan Fîrûzşah bizzat kendisi astronomi hayranı idi ve yıldızlarla ilgili çizelgeler hazırlardı¹⁰⁹. Onun zamanında Hindu bilimi de ihmal edilmeyip Sanskritçeden Farsçaya kitap çevirileri yapılmıştı¹¹⁰. Sultanın Nagarkot seferi sırasında (1364-

96 Bu konuda bk. Anthony Welch, "The Shrine of the Holy Footprint in Delhi", Muqarnas, Leiden 1997, XIV, 166-178.

97 Berenî, age., s. 562-566; ayrıca bk. Carr Stephen, The Archaeological and Monumental Remains of Delhi, s. 83, 88, 147.

98 Fîrûzşah b. Receb (Sultan), Fütûhât-ı Fîrûzşâhî, (İng. trc. N.B. Roy), "The Victories of Sultan Fîrûz Shah of Tughluq Dynasty", Islamic Culture, XV/4, Hyderabad 1941, s. 449-464; Berenî, age., s. 562-563; Banerjee, age., 143.

99 Afif, age., s. 356-360; Banerjee, age., s. 141; Orhan F. Köprülü, "Fîrûzşah Tuğluk", DİA., XIII, 142.

100 Nizâmeddîn Ahmed, age., I, 113, İng. trc. I, 242.

101 Aynı zamanda bir devlet adamı olup valilik ve müstevfilik yapmıştır. Bk. Afif, age., 452-456.

102 Sultan Fîrûzşah'ın Cagnagar seferi dolayısıyla yazdığı bir rubâî için bk. Firişte, age., I, 146.

103 Afif, age., s. 254-263; Banarsi Prasad Saksena, "Firuz Shah Tughluq", Comprehensive History of India, The Delhi Sultanat (1206-1526), (ed. M. Habib-K. A. Nizami), New Delhi 1982, V, 599.

104 Qureshi, age., s. 173.

105 Fîrûzşah b. Receb (Sultan), Fütûhât-ı Fîrûzşâhî, (nşr. Şeyh Abdürreşid), Aligarh 1954, İng. trc. N. B. Roy, "The Victories of Sultan Fîrûz Shah of Tughluq Dynasty", Islamic Culture, XV/4, Hyderabad 1941, s. 449-464.

106 Bk. C. A. Storey, Persian Literature: A Bio-Bibliographical Survey, I/2, Fasc. 3, History of India, London 1939, s. 508-509; Banerjee, age., 203-204.

107 Bk. Aynülmülk Abdullah Muhammed Şeref İbn Mâhrû, İnşâ-yı Mâhrû, (nşr. Şeyh Abdürreşid) Lahor 1965. Hayatı hakkında bk. Afif, age., s. 406-416; Enver Konukçu, "Aynülmülk Multânî", DİA., IV, 282-283.

108 Bk. Feridüddîn Âlim b. Alâ Enderpetî (İndrapatî), Fetâva't-Tatarhâniyye, (nşr. Şebbîr Ahmed el-Kasimî), Muradâbâd 1431/2010; Ferhat Koca, "Fetâva't-Tatarhâniyye", DİA., XII, 446-447.

109 Banerjee, age., 180-181; Mobhasher, agm., s. 122.

110 Kishori Saran Lal, Twilight of the Sultanate, Bombay 1963, s. 246; Law, age., s. 64.

1365) ele geçirilen astroloji, felsefe ve kehanete dair Sanskritçe bir kitap İzzeddîn Hâlid Hânî tarafından Farsçaya *Delâil-i Fîrûzşâhî* adıyla tercüme edildi¹¹¹. Müzikli gösteri sanatıyla ilgili *Patur Bâzi*¹¹², tılsım ve sihirle ilgili *Harmuk Hela* ve metalürji (mevâlid) bilimine dair *Sarvali* de Fîrûzşah zamanında Sanskritçeden çevrilen eserlerden bazıları idi¹¹³.

Sultan Fîrûzşah, oğlu Şehzâde Feth Han'ın eğitime de bir hayli özen göstermiş ve bu iş için özel hocalar (atalıg ve atabekân ve merdân-ı âdâb) görevlendirmişti¹¹⁴. O, sultanlığın merkezi Delhi'de olduğu kadar eyalet merkezlerinde de ilmî araştırmaları ve öğrenimi teşvik etmeye çaba harcamış, Hindistan'a yeni bir ilim ve kültür merkezi olarak Kânpur'u da kazandırmıştı. Bu şehir, 1398'deki Emîr Timur'un Hindistan'ı istilasında Delhi'nin beş gün boyunca yakılıp yıkılması üzerine ülkenin alternatif kültür merkezi görevini üstlenmişti¹¹⁵. Dolayısıyla başşehir Delhi, Fîrûzşah Tuğluk'un ölümünün ardından yaşanan Timur istilasının ve Tuğluk hanedanından son hükümdarların bitip tükenmeyen taht kavgalarının oluşturduğu yıkım sebebiyle yarım yüzyılı aşkın bir süre kültür merkezi olmaktan çıkmıştır¹¹⁶.

SONUÇ

Sonuç olarak, verilen bilgilerden hareketle Delhi Türk Sultanlarının bilim ve eğitime sürekli bir ilgi gösterip destek verdiklerini söyleyebiliriz. Böylece Hindistan toplumunun sosyokültürel gelişimi derinden etkilendiği gibi, ortaçağ Hindistan'ı kültür ve medeniyet açısından da en parlak çağını yaşamıştı. Delhi Türk Sultanlarının izlediği politikalar, ilk kez olarak Hindistan'ın iç bölgelerine İslami gelenekleri soktu. Dahası onların inşa ettiği ve restore ettiği geniş çaplı cami ve medreseler genel eğitim seviyesini daha ileri taşıdı. Aynı zamanda Delhi Sultanlığı sarayı hem yerli hem de dış ülkelerden buraya sığınan bilim insanları için bir kültür merkezi görevini yerine getirdi.

111 Firişte, I, 146; Banerjee, age., s.181; Köprülü, agmd., 142.

112 Bk. Madyu Trivedi, "Female Performing Artistes in North India: A Survey", (ed. Ahsan Jan Kaisar-Som Prakash Verma), Art and Culture: Painting and Perspective, 2. Cilt, New Delhi 2002, s. 161.

113 Banerjee, aynı yer.

114 Firişte, age, I, 146.

¹¹⁵ Qureshi, age., s. 173; Mobasher, agm., s. 123.

¹¹⁶ Law, age., s. 69-70.

KAYNAKÇA

Afif, Şems-i Sirâc, *Târîh-i Fîrûzşâhî*, (nşr. Mevlevî Vilâyet Hüseyin), Kalküta 1891.

Ahmad, Muhammad Aziz, *Political History and Institutions of the Early Turkish Empire of Delhi (1206-1290 A.D.)*, Lahore 1949.

Âlim b. Alâ Enderpetî (İndrapatî), *Fetâva't-Tatarhâniyye*, (nşr. Şebbîr Ahmed el-Kasimî), Muradâbâd 1431/2010.

Ansari, A. S. Bazmee, "İltutmuş", *DİA. (Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*, XXII.

Avfî, Sedîdüddîn Muhammed, *Lübâbü'l-elbâb*, (nşr. E. G. Browne-Mirza Muhammed Kazvînî), Leyden 1906.

_____, *Cevâmiu'l-hikâyât ve levamiü'r-rivâyât*, (nşr. Muhammed Takî Bahâr), Tahran 1324 hş.

Aynülmülk Mültânî, Abdullah Muhammed Şeref İbn Mâhrû, *İnşâ-yı Mâhrû*, (nşr. Şeyh Abdürreşid) Lahor 1965.

Banerjee, Jamini Mohan, *History of Firuz Shah Tughluq*, Delhi 1967.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Hindistan Tarihi*, Ankara 1987, I.

Bedr-i Çâç (Bedreddîn Çâçî), *Kasâ'id-i Bedr-i Çâç*, Leknev 1294/1877.

Berenî, Ziyâeddîn, *Târîh-i Fîrûzşâhî*, (nşr. Seyyid Ahmed Hân), Osnabrück 1981.

Cunningham, Alexander, *Four Reports Made During the Years 1862-65*, Simla 1871, II.

Cûzcânî, Ebû Ömer Minhaceddîn Osman b. Sirâceddîn, *Tabakât-ı Nâsirî yâ Târîh-i İrân ve İslâm*, (nşr. Abdülhay Habîbî), Tahran 1984, I.

Dihlevî, Abdülhak Muhaddis, *Ahbârü'l-ahyâr fî esrâri'l-ebrâr*, (nşr. Alîm Eşref Hân), Tahran 1383 hş.

Emîr Hüsrev Dihlevî, *Kirânü'-sa'deyn*, (nşr. Mevlevî Muhammed İsmail-Seyyid Hasan Berenî), Aligarh 1337/1918.

_____, *Miftâhu'l-fütûh*, (nşr. Şeyh Abdürreşid), Aligarh 1954.

_____, *Hazainü'l-fütûh*, (Mevlevî Seyyid Muînülhak), Aligarh 1927.

_____, *Deval Rani ve Hızır Han*, (nşr. Muhammed Vefâ Bakayef), Duşanbe 1975.

_____, *Nuh Sipîhr*, (nşr. Muhammed Vâhid Mîrzâ), Kalküta 1950.

_____, *Mesnevî-i Tuğlûknâme*, (nşr. Seyyid Hâşimî Ferîdâbâdî), Evrengâbâd 1933.

Fahr-i Müdebbir, *Şecere-i Ensâb (Târîh-i Fahreddîn Mübârekşâh)*, (ed. E. Denison Ross), London 1927.

_____, *Âdâbü'l-harb ve 'ş-şecâ'a*, (nşr. Ahmed Süheylî Hânsârî), Tahran 1346 hş./ 1967.

Firişte, Muhammed Kâsım Hindûşâh Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte*, Leknev 1864, I.

Fîrûzşah b. Receb (Sultan), *Fütûhât-ı Fîrûzşâhî*, (nşr. Şeyh Abdürreşid), Aligarh 1954, (İng. trc. N. B. Roy), "The Victories of Sultan Fîrûz Shah of Tughluq Dynasty", *Islamic Culture*, XV/4, Hyderabad 1941, s. 449-464.

Husain, Agha Mahdi, *The Rise and Fall of Muhammad bin Tughluq*, Bristol 1938.

Ikram, S. M., *History of Muslim Civilization in India and Pakistan, A Political and Cultural History*, Lahore 1989.

International Dictionary of Historical Places, Asia and Oceania, (ed. Paul Schellinger-Robert M. Salkin), New York 1996, V.

İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, (trc. M. Sait Aykut), İstanbul 2000, II.

İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr (Hindistan ile ilgili kısımlar)*, (nşr. O.Spies), *Islâmîc Geography, CXXII, Texts and Studies on the Historical Geography and Topography of India and South East Asia*, vol. II (toplayan ve yeniden yayımlayan Fuad Sezgin), Frankfurt-Main 1993, (İng. trc. M. Zaki), *Arab Accounts of India (During the Fourteenth Century)*, Delhi 1981.

Keay, F. E., *A History of Education in India and Pakistan*, Calcutta 1959.

Khan, Yusuf Husain, "The Educational System in Medieval India", *Islamic Culture*, XXX, Sy. 2, Hyderabad 1956, s. 106-125.

Koca, Ferhat, "Fetâva't-Tatarhâniyye", *DİA.*, XII.

Konukçu, Enver, "Muhammed Kalaç'ın Bihar ve Bengal Fetihleri", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Araştırma Dergisi, Ord. Prof. Dr. A. Zeki Velidi Togan Özel Sayısı*, Sy. 13, Erzurum 1985, s. 285-292.

_____, "Aynülmülk Mültânî", *DİA.*, IV, 282-283.

Kortel, S. Haluk, *Delhi Sultanlığı'nda Teşkilât (1206-1414)*, Ankara 2006.

Orhan F. Köprülü, "Fîrûzşah Tuğluk", *DİA.*, XIII.

Lal, Kishori Saran, *History of the Khaljis A.D. 1290-1320*, Calcutta 1967.

_____, *Twilight of the Sultanate*, Bombay 1963.

Law, Narendra Nath, *Promotion of Learning in India During Muhammadan Rule*, London 1916.

Marshal, John, "The Monuments of Muslim India", *The Cambridge History of India: Turks and Afghans*, (ed. Wolseley Haig), Delhi 1958, III, 568- 640.

Merçil, Erdoğan, "Emir Hüsrev-i Dihlevî", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XVI/1-2, Ankara 1977-78, s. 185-193.

Mîr Hord, Muhammed b. Mübârek Kirmânî, *Siyerü'l-evliyâ fî muhabbeti'l-Hak Celle ve Alâ*, taşbsm. Delhi 1302/1885.

Mirza, Mohammad Wahid, *The Life and Works of Amir Khusrau*, Calcutta 1935.

Mobasher, Anilla, "Revisiting the Delhi Sultans in the Light of Their Patronage Towards Learning and Education", *Journal of the Research Society of Pakistan*, L, Sy. 2 (July-December), Lahore 2013, s. 103-137.

Nizâmeddîn Ahmed Herevî, *Tabakât-ı Ekberî*, Leknev 1875, I; (İng. trc. Brajendranath De), *The Tabaqât-i Akbarî of Khwâjah Nizâmuddîn Ahmad (A History of India from the Early Musalman Invasions to the Thirty-Sixth Year of the reign of Akbar)*, Calcutta 1927, I.

Nizami, Khaliq Ahmad, *Some Aspects of Religion and Politics In India during the Thirteenth Century*, Aligarh 1961.

_____, “Sultan Muhammad bin Tughluq (1324-51)”, *Comprehensive History of India, The Delhi Sultanat (1206-1526)*, (ed. M. Habib-K. A. Nizami), New Delhi 1982, V.

Özcan, Azmi, “Nizâmeddin Evliyâ”, *DİA.*, XXXIII

Page, J. A., *Guide to the Qutb, Delhi*, Calcutta 1927.

Qureshi, Ishtiaq Husain, *The Administration of the Sultanate of Delhi*, Lahore 1942.

Saksena, Banarsi Prasad, “Firuz Shah Tughluq”, *Comprehensive History of India, The Delhi Sultanat (1206-1526)*, (ed. M. Habib-K. A. Nizami), New Delhi 1982, V.

Siddiqui, Iqtidar Husain, “Science of Medicine and Hospitals in India during the Delhi Sultanate Period”, *Indian Historical Review*, 39/1, New Delhi 2012, s. 11-16.

Stephen, Carr, *The Archaeology and Monumental Remains of Delhi*, New Delhi tarihsiz.

Storey, C. A., *Persian Literature: A Bio-Bibliographical Survey*, I/2, Fasc. 3, *History of India*, London 1939.

Syed, M. Hafız, “Hadrat Nizamuddin Auliya”, *Islamic Culture*, XXXIV, Sy. 4, Hyderabad 1960, s. 264-269.

Trivedi, Madyu, “Female Performing Artistes in North India: A Survey”, (ed. Ahsan Jan Kaisar-Som Prakash Verma), *Art and Culture: Painting and Perspective*, New Delhi 2002, II.

Türkmen, Erkan, *Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin Hayatı, Eserleri ve Edebî Şahsiyeti*, Ankara 1988.

Üçok, Bahriye, *İslam Devletlerinde Kadın Hükümdarlar*, Ankara 1965.

Welch, Anthony, “The Shrine of the Holy Footprint in Delhi”, *Muqarnas*, Leiden 1997, XIV, 166-178.

_____, “A Medieval Center of Learning in India: The Hauz Khas Madrasa in Delhi”, *Muqarnas*, Leiden 1996, XIII, 165-190.

Yazıcı, Tahsin, “Avfî”, *DİA.*, IV.